

KEMAL ATATÜRK'ÜN TÜRKİYE İLE SOVYETLER BİRLİĞİ ARASINDA DOSTLUĞUN KURULMASI VE SAĞLAMLAŞTIRILMASINDAKİ ROLÜ

Prof. Dr. Hamit Aliyef

S.S.C.B.

Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi Şarkiyat
Enstitüsü, Bakü

Gerek bütün insanlığın, gerekse ayrı ayrı ülkelerin tarihinde vukubulan büyük olayların tümü halkların hafızasında her zaman için kalıyor. Kalıyor, çünkü bu olaylar, büyük kişilerin — ünlü devlet ve sosyal faaliyet adamlarının, başbuğ ve halk harekâtı önderlerinin, bilgin, şair, yazar, ressam ve bu gibi kişilerin adlarıyla bağlı bulunmaktadır. İnsan yaşamı öyle ki, bazı kişilerin adı daha hayattayken unutuluyor, bazılarını yalnız çocukları, bir de torunları hatırlıyorlar. Fakat yıllar, yüzyıllar geçtikçe biraz daha gençleşen, her dönemin bir çağdaşı olarak onun hazinesine giren ve adları pırıl pırıl ışık saçan pek az kişiler de oluyor.

Bu günler doğumunun 100. yılı birtek anayurdu Türkiye'de değil, aynı zamanda Türkiye sınırları dışında kutlanan ünlü bir insanın da kaderi işte böyledir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk daha hayattayken geniş ün kazanmıştır. Şöyle ki, Türk halkının 1919-1922 yıllarında emperyalist kölecilere karşı verdiği savaşın Atatürkçü devrim ve bu devrim sonucunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk Cumhuriyeti olarak tarihe geçmesi rasgele değildir. Ulusal kahraman, ünlü devlet adamı ve büyük asker, adını Türk halkının kendi bağımsızlığı, Türkiye'nin ulusal uyanışı için yaptığı tam bir savaş dönemine vermiş bulunan Atatürk Sovyetler Birliği'nde iyi bilinmektedir.

Mustafa Kemal paşanın zengin yaşam yolunu, politik, ekonomik ve sosyal kavramlarının oluşumunu ve gelişmesini incelerken şunu belirtmek gerekiyor ki, Atatürk'ün başlıca hizmeti onun Türk halkını gerici güçlere karşı, silâh ve zor kullanarak bu halkı ezme ve memleketi büyük kapitalist devlerin sömürgesi haline sokmaya yeltenen

emperyalistlere karşı kahramanca savaşa şahlandırmaları olmuştur. Orta Doğu'nun ilk cumhuriyeti, doğuşunu Atatürk'e borçludur, ve yeni doğan Türkiye Cumhuriyeti birçok Doğu halklarının ulusal kurtuluş harekâtının gelişmesine yeni bir içtepi yapmıştır. Mustafa Kemal Paşanın emperyalizme karşı kutsal saydığı savaşa çağırarak ateşi yurtsever sloganları yalnız Türk halkını çoşturmakla kalmamış, aynı zamanda öteki doğu memleketlerinde de geniş yankılar uyandırmıştır.¹

Atatürk, memleketinde yüzyıllardanberi süregelen geriliğe son vermek için büyük çalışmalar başarmıştır. Onun gerçekleştirdiği reformlar memleketin ekonomik ve kültürel yaşamının canlanmasını sağlamış ve Türkiye Cumhuriyetinin genel gelişiminin hızlanması için koşullar meydana getirmiştir. Atatürk iktidarı döneminde Türkiye'nin uluslararası nüfuzu artmış ve Türkiye Cumhuriyeti dünya politikasında önemli rol sağlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu hizmetleri tüm halkın gösterdiği saygıda, TBMM'nin 1934 yılında ona "Atatürk" adını vermesinde yankısını buldu. Ankara'ya yakın bir tepede Atatürk'ün nâşının gömüldüğü "Anıt Kabir" Türk halkı için kutsal bir yer olmuştur.

Atatürk'ün adını Sovyet halkları için unutulmaz kılan nedenlerden biri de, asıl onun Sovyet devletinin kurucusu yüce önderimiz Lenin'le birlikte iki komşu ülke arasında karşılıklı anlayış ve birbirinin hayatı çıkarlarına noktası noktasına dayanılarak iyi komşuluk, dostluk ilişkilerinin, politik, ekonomik ve kültür alanlarında sağlam temelini atmış bulunmasıdır.

Sovyetler Birliği'yle Türkiye'nin hemen hemen yaşıt oldukları malûmdur. Topu topu dört yıl önce 1977 yılında memleketimizde Büyük Ekim Sosyalist Devriminin altmışıncı yıldönümü kutlandı. Yakında Türkiye'de cumhuriyetin ilânının 60'ıncı yıldönümü tamamlanıyor. Ve bugün biz iki devletin ortak düşmana karşı birlikte savaştığı Lenin ve Atatürk döneminde oluşan hayırlı gelenek ve eğilimleri ha-

¹ Örneğin, Mustafa Kemal Frunze ve Abilof'la, 4 Ocak 1922 tarihinde Frunze Türkiye'den ayrılmazdan önce yaptığı görüşme sırasında şöyle diyordu: "Biz Doğuda büyük nüfuza sahip bulunuyoruz. Bu yüzden Doğuda herkesten daha başarılı çalışmalar yapabiliriz. Tabiatıyla bu çalışmalar panislâmist doğrultuda değil, herbir milletin kendi kaderini gerçekten kendisinin tayin edeceği çerçevede olacaktır. Bizim nüfuzumuzun kanıtı olarak sizlere şunu açıklamak isterim ki, bir süre önce Mısır ulusal kurtuluş komitesinden temsilciler bana gelerek bu komitenin başkanı unvanını üzerime almamı rica ettiler. Bu tür başvurular Hindistan ve Doğunun öteki memleketlerinin komiteleri tarafından da yapılmıştır."

tırlamaktan memnuniyet duymaktayız. Atatürk Sovyet devletiyle iyi komşuluk, dostluk ilişkileri kurulması ve geliştirilmesine müstesna bir önem vermiştir. O, böyle dostluğun her iki memleket halklarının köklü ve vazgeçilmez çıkarlarını karşıladığına derinden inanmış ve bu dostluğu kendi dış politikasının temeli bilmiştir. Atatürk'ün Türk-Sovyet dostluğunun korunmasına gösterdiği özen, gerek kendisinin yakından katkısıyla iki devlet arasında imzalanan antlaşma ve anlaşmalarda (1921, 1925, 1926, 1927, 1929, 1932, 1935 yıllarında), gerek konuşmalarında, gerekse Sovyetler Birliği'nin resmi temsilcileriyle görüşmelerinde kendini duyurmaktadır.

Sovyet-Türk dostluğu anlamı artık bir klâsik nitelik kazanmış, ama bu dostluğun temelini, sağduyu ve mantığa dayanan hayati önemi haiz zorunluluk oluşturmaktadır. Bilindiği gibi tarihin iki süper devleti —Osmanlı ve Rusya İmparatorlukları— değil yalnız dost olmak, birbirine karşı defalarca harp yapmışlar. Birinci dünya harbinin sürdüğü dört yıl içinde bu devletler ayrı ayrı bloklarda karşı karşıya gelerek savaşmışlar. Bu durum tecavüze maruz kalan her iki ülkenin en tabii müttefik olmaları için esas temel oldu. Halen 3 Aralık 1917' de Rusya Halk Komiserleri Şurasınca, Doğulu müslüman halklara hitaben yayınlanan bir bildiriye, Çarlık Rusya'nın da taraf olduğu ve Osmanlı imparatorluğunu ve İran'ı parçalamayı kastededen gizli anlaşmaların feshedildiği belirtiliyordu. Bu deklarasyonun yayınlanması Türkiye'nin yurtsever kamu oyunda geniş yankılar uyandırdı. 12 Nisan 1918 yılında İstanbul Hamidiye Üniversitesi öğrencilerinin toplantısında Lenin'e Nobel barış ödülü verilmesi oybirliğiyle istendi. Öğrencilerin bu kararını protesto ederek Alman feldmareşali Hindenburg'un adaylığını koyan Alman profesörleri salondan ısıklarla kovuldu. Üniversitenin görülecek yerinde Lenin'in portresi asılmış, altında şu sözler yazılmıştı: "Yaşasın tüm ezilenlerin atası ve barışçı dünyanın putu, yeni peygamberi, Lenin hazretleri."²

1919'da Türk halkı Yunanlıların, İngilizlerin ve Fransızların işgaline karşı ayaklandığı sırada, Sovyet Rusya hernekadar karşı savaşa girişmişdiyse de, Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Anadolu hükûmetine yapabileceği her yardımı yaptı.

Anadolu'da başlatılan ulusal kurtuluş savaşını yöneten Mustafa Kemal Paşa Sovyet Rusya'nın bu yardımından söz ederken yeni Türkiye'nin muhtaç olduğu dış dayanağın Batıda bulunmasının imkânsız

² A. Heyfets, "Lenin i musulmanskiye stranı," *Aziya i Afrika segodnya* (Rusça), n. 12, 1980, s. 8.

olduğunu ve böyle bir kuvvetli dış dayanağın Sovyet Rusya'dan başkası olmayacağını belirtmişti.

Mustafa Kemal Paşanın kanaatince bolşevikliğe ve bolşeviklere karşı girişilen teşebbüslerin çoğunun aynı zamanda Türkiye aleyhinde olduğu şüphesizdi.³

Bu savaştan büyük kayıplarla çıkan her iki ülkede iş başına gelen yeni iktidarlar — Rusya'da Sovyetler, Anadolu'da Ankara hükümeti iç ve dış düşmanlara karşı direnmekte ve savaşmaktaydı.

Rusya'da 1917 Ekim Devrimi ve Türkiye'de 1919-1922 yıllarında ulusal kurtuluş savaşı her iki komşu ülke arasında yüzyılların düşmanlığı ile yapılmış "Çin sedlerini" yıktı. Atatürk'ün dediği gibi her iki ülkenin varlığına sataşan bütün Batı dünyası, Amerika da dahil tabiatıyla dev bir kuvvet teşkil ediyordu. Türkiye'nin ve Sovyet Rusya'nın iç düşmanları ayrı ayrı oldukları halde, dış düşmanları — batılı sömürgeci devletler ortak düşmanlardı.

O sırada, ulusal kurtuluş hareketlerini destekleyen, emperyalistlere karşı mücadelede ezilen halklara kuvvetli dayanak olan ve gizli emperyalist andlaşmaları tek taraflı olarak hükümsüz ilân eden Sovyet hükümeti gibi yeni Türkiye de Batılı devletlerin orduları tarafından çenber içine alınmıştı. Zira, Türkiye'deki ulusal kurtuluş hareketini boğmak isteyenler Dünyadaki ilk Sosyalist ülkeye saldıranlardan başkaları değillerdi.

Az sonra, 6 Şubat 1921'de gazetelere verdiği bir demeçte Mustafa Kemal Paşa, asırlardanberi huzursuzluk içinde yaşamış Rusya ve Türkiye'de kurulan yeni rejimlerin varlığını ve dostluk ilişkilerini "ancak iki bağımsız devletin birlik ve ittifak ilişkileri" olarak değerlendirmişti.⁴

1919'un Temmuzunda Erzurum'da, Eylülünde ise Sivas'ta Mustafa Kemal başkanlığında "Hukuku Müdafaa Cemiyetleri"nin kongreleri tarafından "Misak-i Milli" ilkelerinin hazırlandığı sırada Kemalcilerle bolşevikler arasında ilk temaslar başlamış, Sovyet Rusya'nın askerî komutanlarından Şalva Eliava⁵ Türkiye'ye gelmiş, ulusal kurtuluş teşkilâtları vasıtasıyla M. Kemal ve arkadaşlarıyla temasa geçmiş, Sovyet Rusya hükümetinin emperyalizm cephesi karşısında Türk mil-

³ Dr. S. Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya kadar. Ankara, 1973, 2. cilt, s. 235.

⁴ K. Karabekir. İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 618.

⁵ Gürcistan'da Sovyet hükümeti kurulduktan sonra yüksek parti ve devlet görevlerinde bulunmuştur.

li haklarını tamamiyle tanıyacağını takviye edeceğini ve süratle yardım yapacağını bildirmiştir⁶

Nisan 1920'de TBMM'nin kurulması ulusal kurtuluş savaşı için olduğu kadar Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi için de faydalı olduğu kadar, bu ilişkileri maddî, manevî ve uluslararası hukuk bakımından yeni bir devreye sokmuş oldu. TBMM'nin seçtiği hükûmetin ("İcra Vekilleri Heyeti") ilk toplantısında müzakere olunan en önemli konulardan biri, kurtuluş savaşında Türkiye'nin yalnız kalmamasını ve dış kaynaklardan yardım alabilmesini sağlamaktı. Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa Sovyet Rusya'nın en tabii müttefik olması kanaatindeydi. Buna göre de Mustafa Kemal ilk tedbir olarak 1920 yılı Nisan sonlarında Halil Paşayı küçük bir heyetle Moskova'ya gönderdi. Ayrıca, M. Kemal Paşa, TBMM'nin açılışından birkaç gün sonra, 26 Nisan 1920'de V. I. Lenin'e yolladığı bir mesajda "bütün ezilen milletleri emperyalistlerin hegemonyasından kurtarmayı amaç etmiş" bolşevik Rusya ile "siyasî ve askerî nitelikte bir ittifak içerisinde" işbirliği teklifinde bulunmuş, müşterek düşmanı Türkiye topraklarından çıkarmak, sömürgecilere karşı Türk halkının giriştiği savaşı sürdürebilmek için Sovyetlerin para, silâh, cephane, teknik malzeme ve başka yardım yapmalarını istemiştir.⁷

O sırada Rusya'nın Güney bölgelerinde yurtiçi savaş devam ettiğinden mesajın Moskova'ya ne zaman ulaşacağı belli değildi. Buna göre de M. Kemal Paşa cevap beklemeden 11 Mayıs 1920'de TBMM Hükûmetinin Hariciye Vekili Bekir Sami Beyin başkanlığında 5 kişilik bir heyeti Trabzon-Batum-Bakû yolu ile Moskova'ya gönderdi.⁸ Heyetin amacı yeni Türkiye ile Sovyetler arasında dostluk andlaşması, yapmak, Anadolu hükûmetinin çok ihtiyaç duyduğu silâh, cephane yardımı sağlamak idi.

Heyet Moskova yolunda bulunduğu sırada Kafkasya'da önemli değişiklik oldu. 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da halk inkilâbı sonucunda Müsavat hükûmeti iktidardan düşürülmüş, Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulmuştu.⁹

⁶ Ali Fuat Cebesoy. *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1955, s. 60.

⁷ A.F. Miller, *Kemal Atatürk-izbranniye reçi i vıstupleniya* (Rusça), Moskova, 1966, s. 3.

⁸ O sırada Moskova'ya giden yolları yarı kapalı bir durumda olduğundan B. Sami Bey heyeti 2 ay 10 günlük uzun yolculuktan sonra Moskova'ya varabilmişti.

⁹ Ayrıca Müsavat hükûmetinin devredilmesinde, hükûmet üyelerinden bir kaç kişinin Bakû'dan kaçmak isteklerini engellemekte o sırada Bakû'da olan Türk askerî ve subayları devrimci halka yardımcı oldular. (Dokumenti vneşney

Az sonra, aynı yılın sonbaharında (29 Kasım) Ermenistan'da Daşnak Hükûmeti, 25 Şubat 1921'de ise Gürcistan'da Menşevik Hükûmeti düştü ve burada Sovyet hâkimiyeti kuruldu.

Kafkasya'da Sovyet hâkimiyetinin kurulması Türkiye ile Sovyet Rusya'nın ilişkilerini pekiştirmek için yeni imkânlar sağladı. Mustafa Kemal Paşanın V. I. Lenin'e zikredilen mesajı 1920'nin 1 Haziranında Moskova'ya vardığından bir gün sonra, yani 2 Haziranda Sovyet Rusya Halk Hariciye Komiseri Çiçerin'in imzasıyla mesaja verilen cevapta Sovyet Rusya'nın Ankara'daki TBMM Hükûmetini resmen tanıdığı bildiriliyordu.¹⁰

M. Kemal Paşa, diplomatik bakımdan Yeni Türkiye hükûmetini ilk ve tek tanıyan büyük devletin Sovyet Rusya olduğunu çok iyi değerlendirmiyordu.

1920 yılının yazında ve sonbaharında Antanta'nın, bilhassa İngiltere'nin hile ve kışkırtması sonucunda Daşnak Ermenistan'ı ile Türkiye arasında savaşa başlanması ve Enver Paşa'nın Moskova'da bulunması sebebiyle ortaya çıkan anlaşmazlıklara¹¹ rağmen, her iki Heyetin

politiki SSSR. s. 724. A.N. Heyfets, "Vliyaniye Velikoy Oktyabrskoy Socialistiçeskoy Revolyutsii ne ugnityonniye narodi Vostoko, Sb. Velikiy Oktyabr i narodi Vostoka, Moskova, 1957, s. 56.) Ayrıca, 1920'nin Mayısında devrilmiş Müsavat hükûmetinin kaçabilmiş bazı liderleri İngilizlerin yardımıyla Gence'de (şimdi Azerbaycan'ın Kirovabat kenti) Sovyet rejimine karşı isyan başlattılar. Nuri paşanın komutanlığını yaptığı, üç bin kişilik isyancı Müsavat ordusu Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti ordusu ve II. Kızıl Ordu tarafından 9 Haziranda Akdam civarındaki çarpışmada basıldı. Bundan sonra Nuri Paşa Akdam-Hudaferin yolu ile İran'a geçip İngilizlerle birleşmek istedi, fakat 1 Ağustos 1920'de Nahicevan'da biraraya gelen II. Kızıl Ordu ile TBMM Doğu Cephesi ordusunun birleşmiş kuvvetleri tarafından yenildi. İran'a kaçan Nuri Paşa'dan ayrılan Türk er ve subayları Beyazıt-Karakilise (Şimdi Ermenistan'daki Kirovakan kenti) — Erzurum tarihiyle Türkiye'ye getirildiler ve bunlardan çoğu ulusal kurtuluş savaşına katıldılar.

A.F. Miller. Zikredilen eseri. s. 103-104.

¹⁰ Vneşnyaya politika SSSR (1917-1920), c. I, s. 457.

¹¹ O zaman Ankara hükûmeti Moskova'da bulunan Enver Paşaya Sovyet makamlarının konukseverlik gösterdiği, kendisiyle ilişkilerde bulunduğu ile ilgili olarak hoşnutsuzluğunu bildirmişti. Kemal Paşa ile konuşma sırasında, M. Frunze, Enver'e maddi yardımın Komintern tarafından yapıldığını, fakat bu yardımın Türkiye'de çalışmak için değil, öteki Müslüman ülkelerinde İngiliz sömürgecilerle karşı çalışması için yapıldığını açıklamıştı.

Aynı zamanda, Kemal Paşadan Enver'in TBMM hükûmetine karşı yıkıcı faaliyetinin ayrıntılarını öğrenen Frunze, Moskova'ya dönüşünde onun iddialarına son verileceğini ve kendisine her türlü yardımın kesileceğini vaatmişti. TSAAOR Azerb. SSR. f. 28 r. op. I. d 129.I.I.-16.

(Halil Paşa ve Bekir Sami Bey) Moskova ziyaretleri başarılı oldu.¹²

Halil Paşa ilk defa Sovyet Rusya'dan bir milyon (25 put külçe) altın lira, 60 bin tüfek (40 bini İngiliz ve Fransızların Denikin'e, Kolçak'a vermiş oldukları, fakat Kızıl Ordunun ele geçirdiği), beher tüfek için üç bin fişek, 112 top, 10 ağır top ve başka askerî tıbbî malzemelerle Anadolu'ya döndü.¹³ Sonralar, özellikle 1921-1922 yıllarında, Sovyetler dış ve iç düşmanlarını üstelleyip defettikçe Türkiye'ye yapılan bu askerî, mallî ve teknik malzeme yardımı daha da artacaktı.

1920'nin sonbaharında ve 1921'in kışında ilâve olarak Sovyetlerden Ankara hükûmetine 6 bin tüfek, 5 milyondan fazla tüfek fişegi, 17.600 top mermisi, 200 kg. külçe altın, 1000 atımlık top barutu, 4 bin el bombası, ve 4 bin şarapnel vb. askerî malzeme gönderilmiştir.¹⁴ Bununla beraber S. Aralov'un belirttiğine göre, 1920'lerin sonlarında İngilizlerin askerî ganimet olarak ele geçirdikleri üç Türk harp gemisi 'Hayreddin Reis', "Preveze" ve "Şahin", 150 kişilik (er ve subay) mürettebatıyla Sovyet Karadeniz kıyılarına kaçabilmişlerdi. Bununla ilgili olarak M. Kemal Paşanın müracaatine cevap ve gemi mürettebatının arzusuna uygun olarak V. I. Lenin'in emri ile adigeçen gemiler silâh, cephane ve ihtiyaç duyduğu bütün diğer levazımatla teçhiz olup Millî Türk hükûmetine teslim edildiler.¹⁵ M. Kemal Paşa Sovyet hükûmetine, şahsen V.I. Lenin'e ve Sovyet Karadeniz filosu komutanlığına hadise ile ilgili şükranlarını bildiren bir telgraf çekmişti.¹⁶

Aynı zamanda Türk halkı da Sovyet cumhuriyetleri halklarının duydukları ihtiyaçları anlayışla karşılamış ve olanaklarının elverdiği ölçüde yardımda bulunmuştur. Bilindiği gibi 1921'de Rusya'nın bazı bölgelerinde kuraklık olmuş ve müthiş açlık başlamıştı. Bu dönemde TBMM hükûmeti 11 Ağustos 1921 tarihinde Sovyet Rusya'nın açlıktan zarar gören bölgelerine, bu arada Volgaboyu nüfusuna yiyecek yardımı yapılması üstüne bir karar kabul etmişti.

¹² Bekir Sami Bey heyeti 14 Ağustos 1920'de V.I. Lenin tarafından samimiyetle kabul edilmişti. Kabulden sonra B. Sami Bey M. Kemal Paşaya şöyle yazmıştı: "Lenin'i pek çok sevimli çehrede, pek açık yürekli bir zat bulduk. Bize ve İslâm âlemine karşı hayırhah gördük." (A. Fuat Cebesoy, Zikr olunan eseri. s. 73-74.)

¹³ H.I. Dinamo, Kutsal İsyân, İstanbul 1970. c. 8, s. 262.

¹⁴ Silâh ve cephane esasen Karadeniz'in Tuapse limanından, altın külçesi ise Azerbaycan'dan Laçın-Kürdistan yolu ile Doğu Anadolu'da Türklere teslim ediliyordu. (Tsentralny Gosudarstvennyy Arhiv Oktyabrskoy revolyutsiyi Azerbaycanskoy SSR, fond 6, opis I, delo 3, ilst 24.

¹⁵ S.I. Aralof, Vospominaniya sovetskogo diplomata, Moskva, 1960, s. 186.

¹⁶ Ibidem.

18 Eylül 1921 tarihinde Türk hükûmetinin dışişleri bakanı Yusuf Kemal Bey Sovyet Rusya'nın Ankara diplomatik temsilcisi Natsare-nus'a gönderdiği mesajında Rusya'da açlıktan zarar görenlere acil yardım olarak 830 ton hububat, mısır ve diğer tarım ürünlerinin Sovyet Rusya'ya sevk edildiğini bildiriyordu.¹⁷

Türk halkı için ağır olan o günlerde Sovyetlerin çıkar gözetme-yen bu yardımının batılı politikacılar ve gazetecilerin subjektif değerlendirmelerine rağmen, maddî alanla yeterli kalmayarak diplomatik ve moral bakımdan da büyük değer taşımış olması kuşkusuzdu. Nite-kim, o günlerde Sovyet Karadeniz limanlarından silâh, malzeme taşıyan Türk millî kurtuluş harekâtına mensup gemilerden birinin kap-tanı Osman Bey kendi izlenimlerini şöyle anlatıyor: "Sovyetlere saldırmayan gavûr kalmamıştı. Öyle iken, her sefer yaptığımız zaman **tovarişler** (yoldaşlar demektir, bolşeviklere işarettir - H.A.) bizi el üstünde tutar, hmen motorlarımızı yükler, yola vururlardı bizi. ...İna-nın ki bize verdikleri şeyler, o zaman kendilerine daha çok lazımdı. Onların bu cömertliği olmasaydı, bize ne yapabilirdik memlekete da-lan yabancı itlere? Sovyetler bize arka oldular da İstanbul'dan İngi-lizleri, Amerikalıları, Anadolu'dan Yunanlıları kovduk."¹⁸

Uluslararası politikada, toplantılarda, konferans ve çeşitli kurul-larda (Doğu halklarının I. Bakû Kurultayında, Cenevre'de, Lozan'da, daha sonraları Milletler Cemiyeti'nde vb.) M. Kemal Türkiyesini Sov-yetlerin geniş ölçüde desteklemesi örneğini bir daha anmak yerinde olacaktır, kanaatindeyiz.

1920 yılının Ağustosundan başlayarak birkaç ay devam eden Türk -Sovyet görüşmeleri¹⁹ 16 Mart 1921 yılında Moskova andlaşmasıyla so-nuçlandı.²⁰

¹⁷ Dokumenti Vneşney politiki SSSR, Moskova 1960, s. 356.

¹⁸ Cevdet Aslan, *Sovyet-Türk Halklarının Kardeşliği*. İstanbul, 1976. Sorun Yayın-ları, s. 10. Ayrıca 1922'nin kışında Türk-Yunan cephesini gezen Sovyet Elçisi Aralof, Ukrayna Ordusu Başkomutanı Frunze ve Azerbaycan Elçisi Abilof Türk askerlerinin en fazla gereksinim duydukları şeyleri (çorap, eldiven, tütün, iğne, iplik vb.) küçük torbalarda askerlere dağıtıyorlardı. Sovyet Elçiliğinde görev yapan kadın memurların diktiği bu küçük armağan torbaları üzerinde "Sovyet Kızıl Ordusundan Türk Erlerine" sözleri yazılmıştı.

(Partarhif Gruzinskogo filiala IML pri TC KKPSS, fond 13, op, I, d. 15 I. 20); S.I. Aralof, *Zikrolunan eseri*, s. 75-110.

¹⁹ Eylül 1920'den Türkiye heyeti başkanlığına Bekir Sami Bey yerine Yusuf Ke-mal (Tengirşek) Bey, aynı yılın Aralık ayında ise Türkiye'nin Moskova Büyük-elçisi Ali Fuat Paşa (Cebesoy) heyet üyeliğine getirildiler.

²⁰ Andlaşmayı Sovyet Hükûmeti adına Dışişleri Komiseri Çiçerin ve Celâl Kork-

“Dostluk ve kardeşlik hakkında” diye adlandırılan bu andlaşma bir dibaceden ve 16 maddeden ibaret olup her iki devlet için önemli idi. Andlaşma “Türkiye” deyiminden “Misâk-ı Millî”nin kapsadığı arazinin anlaşıldığını, Çarlık Rusyası ile Osmanlı devleti arasındaki andlaşmaların şimdi iki devletin çıkarlarına aykırı düştüğü için feshedilmesini, Sovyetlerin Çarlık devrinden kalmış bütün alacaklarından ve kapitülasyonlarla tesbit edilen haklarından sarfı nazar ettiklerini bildiriyordu. Bundan başka Sovyet Rusya Türkiye Millî Hükûmeti tarafından Türkiye ile ilgili olup, fakat onun kabul etmediği hiçbir andlaşmayı tanımayacağını taahhüt eder. Andlaşmanın önemli maddelerinden biri tarafların kendi ülkelerinde karşı tarafın hükûmetini devirmek amacını güden teşekküllerinin kurulmasına ve çalışmalarına müsaade etmemelerini öngörüyor; ayrıca, andlaşma iki devlet arasında, ticaret ulaşım, sınır vb. meseleleri tesbit ediyordu. Andlaşmaya ilâve olunan protokol de Sovyet Rusya’nın Anadolu Millî Hükûmetine 10 milyon altın ruble, iki tümene yetecek kadar silâh, cephane vb. malzeme, koşum hayvanı vermeyi taahhüd ediyordu.²¹ Sovyet Hükûmeti kendi üzerine aldığı bu taahhüdü çok kısa zamanda yerine getirdi.²²

16 Mart 1921 andlaşması iki ülke arasında uzun bir dostluk dönemini başlattı. Dostluk ve karşılıklı anlayış havası içinde Moskova’da imzalanan bu andlaşma her iki ülkede de memnurlukla karşılandı ve yüksek değerlendirildi. Mustafa Kemal Paşa, Moskova andlaşmasını ulusal kurtuluş harekâtı tarihinde önemli bir etken, “Misak-i Millî”nin ilk olarak uluslararası bir akitte söz konusu olması ve dünyanın büyük devletlerinden biri tarafından tanınması bakımından yüksek değerlendirmiş, Millî Türk devletinin dış politikadaki ilk önemli başarısı olarak vasıflandırmıştır.²³ V.I. Lenin’in inancına göre, Moskova andlaşması, müşterek düşmanlara karşı savaşıyan iki komşu devlet ara-

mazof, TBMM adına Ekonomi Vekili Y. Kemal Bey, Millî Eğitim Vekili Rıza Nur Bey, Sefir ve Fevkalâde Temsilci Ali Fuat Paşa imzaladılar.

Ayrıca, tarihin ibret dersine örnek olarak şunu da belirtelim ki, bir yıl önce, 1920’nin 16 Martında İstanbul, itilaf devletlerinin orduları tarafından işgale maruz kalmıştı.

²¹ Prof. Dr. Y. Altuğ, *Türk Devrim Tarih Dersleri, 1919-1930*, s. 74.

²² Türkiye’ye verilen bu silâh ve malzeme listesine 33.275 tüfek, 327 makineli tüfek, 1.500 kılıç, 20 bin gaz maskesi, 57.938 bin fişek, 129.479 top mermisi, 54 top, 2 adet avcı botu vb. dahil idi.

Bundan başka, Sovyet Karadeniz filosu komutanlığı adigeçen protokolle esasen umumi değeri 4,5 milyon altı yüz lira olan 8 şilebi Türkiye’nin millî hükûmetine verdi. Bak : *Dokumenti vneşney politik SSSR*, c. 3, s. 675, Azerbaycan SSC Merkezi Devlet Ekim Devrimi Arşivi, f. 6, iş 134, v. 100.

²³ *Tsentralnyy arhif Oktyabrskoy revolyutsii Gruzinskoy SSR*, fond-s 612 (fond soyuznogo Soveta), op. I, delo 95, I, 20.

sında uzun süreli dostluğa vardırması bizleri Kafkaslarda süregelen savaşlardan kurtarmasıyla da önemlidir.²⁴ 16 Mart 1921 Moskova andlaşması Batı emperyalistlerinin Kafkasyaya saldırarak ve burada Menşevik, Daşnak ve Müsavat iktidarlarını yeniden diriltmek plânlarını suya düşürdü. Moskova andlaşmasının 15. maddesine uygun olarak 1921 Eylülünde Kars'ta Türkiye ile Kafkasya Sovyet cumhuriyetleri-Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan arasında başlayan görüşmeler aynı yıl 13 Ekimde imzalanan Kars Andlaşması²⁵ ile sonuçlandı. Bu andlaşma pek önemli bir sorunu — Sovyet Kafkas cumhuriyetleriyle Türkiye arasındaki sınırların saptanması sorununu çözmüş oluyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki TBMM ve Hükümeti Kars andlaşmasını Batı cephesinde çarpışan Türkiye için arkasında artık düşman değil, dost bir devletin bulunması, bu andlaşmanın Sovyet yardımından geniş ölçüde faydalanmak imkânını sağlaması açısından fevkalâde yüksek değerlendiriyorlardı.²⁶

Ayrıca, Sovyetlerin yeni Türkiye'yi ekonomik, politik, diplomatik ve manevî alanlarda desteklemesinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti önemli bir rol oynamıştır.

20'nci yılların Azerbaycan devlet arşivini, gazetelerini²⁷ gözden geçirirken bir yandan Türk halkı ve hükümeti, öte yandan RSFSR, Ukranya, Kafkasya Sovyet cumhuriyetlerinin halkları ve hükümetleri arasında dost ve içtenlik ilişkilerini belirten pek ilginç belge ve yazılar buluyoruz. Örneğin, Bekir Sami Bey başkanlığındaki ilk Türkiye diplomatik heyeti Moskova'ya giderken birkaç gün Bakû'da kalmış, Azerbaycan Sovyet Hükümeti başkanı Dr. Neriman Nerimanof tarafından birkaç kez kabul edilmiş, Moskova görüşmeleri zamanı ise Bekir Sami

²⁴ V.I. Lenin, *Polnoye sobraniye Soçineniy*, c. 43, s. 151.

²⁵ Kars Andlaşmasını TBMM hükümeti adına Doğu Cephesi komutanı Kâzım Karabekir Paşa ve Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri temsilcileri Behbut Şahtahinski (Azerbaycan), Aşkanaz Mravyan (Ermenistan) ve Şalva Eliava (Gürcistan) imzaladılar.

²⁶ 25 Aralık 1921 yılında M. Kemal Sovyet temsilcileri M. Frunze ve I. Abilof'la görüşme sırasında Türk-Yunan cephesindeki durum üstüne açık ve ayrıntılı bilgi vermiş, ve açıkladığı çok gizli askeri bilgilerin TBMM hükümetinin birçok üyelerine bile malûm olmadığını vurgulayarak bu ayrıntıları Sovyet temsilcilerine anlatırken Sovyetlere tam güvenini kanıtlamak istediğini belirtmiştir. Aynı zamanda M. Kemal Paşa muhataplarına salt cephedeki durumu görmek için bir gezi yapmak önerisinde bulunarak Yeni Türkiye ile Sovyet cumhuriyetleri arasında dostluk ve kardeşlik ilişkileri bulunduğunu vurgulamıştır. M. Kemal Paşanın bu daveti Sovyet temsilcileri tarafından şükranla kabul edilmiştir.

²⁷ "Komünist", "Bakinskiy Raboçiy", "Yeni Yol", "Azerbaycan İnkılâp Komitesi Ahbari", "Azerbaycan Fukarasi", vb....

Bey heyetini, burada bulunan Azerbaycan heyetinin başkanı Behbut Şahtantinski ve nâzırlardan Hacinski ziyaret etmiş, Moskova görüşmelerinin başarıyla sonuçlanması için çaba harcamışlardı.²⁸

İki taraf arasında bu diplomatik görüşmeler sürdüğü sırada, Bakú'da 70 kadar İngiliz esiri vardı. İngiltere hükûmeti bunların iadesini istedikte Sovyet Rusya ve Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetleri hükûmetleri İngilizlerin bu müracaatından istifade ederek Malta'daki Türk mevkûflarıyla (44 kişi) mübadele edilmesi teklifini ileri sürmüşlerdi.²⁹

Azerbaycan Komünist Partisi merkez komitesi 2 Ekim 1922'de Anadolu fikirlerine yardım konusu üzerine geniş müzakere yapmış ve Azerbaycan Merkezî Kaza İcraiye komitesine bağlı Dadaş Bunyatza-de, Ruhulla Ahundof, Memetyar Memetyarof ve Baba Aliyef'ten oluşan özel bir komisyon kurmuştur.³⁰

Komisyonun tavsiyesiyle söz konusu yardımı gerçekleştirmekle görevlendirilmiş Azerbaycan Kızıl Ay Cemiyeti Cumhuriyet halkına şöyle bir müracaatte bulundu :

“Yurttaşlar!

Anadolu köylüleri M. Kemal Paşanın önderliğinde Antanta saldırlarına karşı mertçe dayanmışlar. Onlar İngiliz yönetiminde bulunan vahşi Yunanlıları defetmiş, Anadolu topraklarını düşmanlardan temizlemiş ve Antanta yardakçılarını denize geri atmışlar. Anadolu kahramanlarının zaferi bütün Şarkın, genel anlamda bütün Dünya emekçilerinin zaferidir.

Bununla beraber şimdi Anadolu acıklı durumdadır. Her tarafta açlık, perişanlık, Yunanlıların yaktıkları evler, kestikleri on binlerce sivil insanlar, on binlerce dul kadınlar, yüzüstü kaderine bırakılan öksüzler...

Yurttaşlar, açlık ve perişanlığın egemen olduğu yerde gelişme olmaz. Gelişme olmadan da bağımsızlık elde etmek imkânsız. Bundan dolayı, Anadolu emekçilerine kesin başarılar dileyen herkes olanca kuvvetiyle kendilerine yardıma koşmalıdır.”³¹

O zaman gazetelerin bildirdiğine göre, Sovyet Azerbaycanı yöneticileri — Neriman Nerimanof, Ali Haydar Karayef, Ruhulla Ahundof

²⁸ 'Yeni Yol', 13 Ağustos 1920; Ali Fuat Cebesoy, Zikrolunan eseri, s. 64-65.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Azerbaycan SSC Merkezî Devlet Ekim Devrimi arşivi (AMDCDA) fond 246, op. I, iş, II, varak II... (Rusça).

³¹ "Bakinskiy Raboçiy" gazetesi, 13 Ekim 1922.

Samet Agamaloğlu vb. herbir başarılı askeri harekâttan dolayı (özellikle İnönü ve Sakarya savaşları ile ilgili) bizzat Gazi M. Kemal Paşaya, cephe komutanları İsmet Paşaya, Kâzım Karabekir Paşaya, genel kurmay başkanı Fevzi Paşaya telgraf çekerek kendilerini defalarca tebrik etmişler, Türkiye'nin Bakû elçisi Memduh Şevket (Esental) Beyi birkaç kere ziyaret etmiş ve kendisinin şahsında yeni Türkiye'yi Azerbaycan işçi-köylü devleti adına selâmlamışlardı.³² Tiflis'te Azerice basılan "Yeni Fikir" gazetesinin birkaç sayısında Ankara hükûmetinin iktisadî, siyasî ve kültür alanlarındaki tedbirleri, "Misak-i Milli" ilkeleri üzerine bilgiler yayınlanıyordu.

Kars Konferansının son günlerinde İbrahim Abilof başkanlığında Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetinin 25 kişilik sefaret mensupları geldiler.³³

18 Ekimde Türkiye Hükûmeti üyelerinin ve birçok milletvekillerinin katıldığı törende Gazi M. Kemal Paşa Sefaret binası üzerinde Azerbaycan SSC'nin devlet bayrağını bizzat kendisi çekmişti³⁴

M. Kemal Paşa, aynı samimiyetle az sonra, Kasımın 25'in de meşhur Sovyet devlet ve askeri liderlerinden Mihayıl Frunze başkanlığında Ankara'ya gelen Ukrayna heyetini kabul etti. Fevkalâde sefir Frunze Türkiye'de olduğu 50 günlük sürenin 25 gününü Ankara'da oturmuş, sonra M. Kemal'in davetiyle (İ. Abilof'la beraber) Türk-Yunan cephesini gezmiş, Antanta'ya karşı Türkiye'nin askeri durumu, onun kesin püskürtme plânlarını incelemiş, Türklerin silâh, cephane vb. malzeme ihtiyaçlarını öğrenmiştir.³⁵

M. Frunze'nin Türkiye'yi ziyaretinin sonucu olarak, 2 Ocak 1922'de Türkiye ile Ukrayna arasında da "Dostluk ve Kardeşlik" andlaşması imzalanmıştı.

Böylece, Moskova-Kars andlaşmaları ve bunları izliyen Ankara andlaşması ile iki ülke arasındaki dostluk ilişkileri daha da pekiştirildi, Türkiye'yi Sovyetlerden ayırmağa yöneltmiş Batı politikasının çabaları suya düşürüldü.

³² "Yeni Yol" 16.10.1922 - 21.11.1922, "Bakinskiy Raboçiy" 13.29.09.

³³ I. Abilof, başkanlığındaki Sefirlik heyetinin Trabzon'dan Ankara'ya dek yolu boyu halk ve resmi devlet adamları tarafından gayet samimi olarak karşılandığını, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti hükûmetinin başkanı Dr. N. Nerimanov'a yazdığı tebliğde şöyle anlatıyordu: "Ankara'ya iki saatlik otomobil yolunda bizi Hariciye vekili Yusuf Kemal Bey ve Gazi Mustafa Kemal'in şahsî yaveri karşıladılar. (Partarhif Azerbaydjanskogo filiâla IML, f. 609, op. I, iş 15, varak 105.)

³⁴ AMDEDA, f. 6, op. I, iş 14, vv. 169-170.

³⁵ Mejdunarodnaya Jizn (dergi), Sayı 7, 1960, s. 49.

1922 yılı 31 Ocak'ta Sovyet Rusya'nın Büyük Elçisi ve Fevkalâde temsilcisi S.I. Aralof resmen sefirlik görevine başladı.³⁶ V.I. Lenin, Aralof'a, Moskova'dan ayrılmadan önce Ankara'da nasıl hareket etmesi gerektiği hakkında şöyle talimat vermiştir :

"Çarlık Rusyası ile Türkiye asırlarca birbiriyle çarpışmışlar. Bunun halk hafızasında derin iz bırakmış olması tabiidir. Bu yüzden sabırlı, dikkatli olmak, itinalı davranmak zaruri, büyük bir iştir.

Eski Çarlık Rusyası ile Sovyet Rusya arasındaki farkı sözde değil, işle kanıtlamalı, bizim samimiyetimize derin inam yaratmalı.

Bunun için de siz, bir büyükelçi olarak Sovyet politikasını yürütme, Türklerin işlerine karışmadan ülkelerimiz ve halklarımız arasında gerçek, samimi dostluk kurulması için çaba göstermelisiniz."³⁷

V.I. Lenin, M. Kemal Paşanın şahsiyetinden söz ederek Aralof'a şöyle diyordu : "M. Kemal Paşanın sosyalist olmadığı belli. Fakat onun iyi bir teşkilâtçı, kabiliyetli bir kumandan, ilerici amaçları olan bir insan, Türk halkının inandığı zeki bir devlet adamı olması şüphesizdir. Bizim sosyalist devrimimizin anlamını kavramış, kendi ülkesi için olduğu kadar Sovyet Rusya için de faydalı olan bir iş yapıyor. : Emperyalistlere karşı ulusal kurtuluş mücadelesi yürütüyor... Türkiye'de durum böyle iken ezilen halkların kaderini kendilerinin tayin etmesi ilkesini benimsemek, bu halka, Türk halkına yardım etmek, biz bolşeviklerin vazifesidir. Size tavsiyem : kibirli olmayınız, işlerine karışmayın... Türk halkına ve hükûmetine samimi olun, saygı gösterin."³⁸ Buradan görüldüğü gibi, Lenin, M. Kemal başkanlığındaki Anadolu Millî harekâtının komünist ya da sosyalist bir karakterde olmadığını iyi bildiği halde, ulusal hareketleri desteklemeye yöneltmiş, kendine ve Bolşevizme mahsus ilkeye dayanarak Batının sömürgeci devletlerine karşı direnen Türkiye'ye yardım etmeyi gayet zaruri ve faydalı görüyordu.

S. Aralof, 7 Şubat 1922 de TBMM Başkanı M. Kemal'e gönderdiği mesajında Türklerin ulusal kurtuluş savaşında her defa kazandıkları zaferin Sovyetler ülkesinde Kızıl ordunun herbir eri, herbir işçi ve köylü tarafından izlenmekte olduğunu ve kendi zaferleri gibi alkışlandığını belirtiyor, Lenin adına Sovyet Rusya'nın Türkiye ile bağlı olduğu andlaşmaya sadık kalacağına bir daha teminat veriyordu.³⁹

³⁶ Onun belirtelim ki, sefirlik sekreteri Upmal Angarski ve sefirliğin diğer görevlileri, daha 1920'nin 4 Ekiminde Ankara'ya gelmişti.

³⁷ S.I. Aralof, Zikrolunan eseri, s. 34-37.

³⁸ Ibidem.

³⁹ R.I. İleri, Atatürk ve Komünizm, İstanbul 1970, s. 27.

M. Kemal Paşanın cevap mektubunda Türkiye'nin de Sovyet Rusya ve Kafkas cumhuriyetleri ile münasebetinde aynı amacı taşıdığını ve bu nedenle "Rus Şûralar Cumhuriyeti ile dostluk bağlarının kuvvetlendirilmesi TBMM hükûmetinin dış politikasının esası olduğu" bildiriliyordu.⁴⁰

Türkiye'de Cumhuriyetin ilânından sonra, Türk-Sovyet ilişkileri alanında başlıca etkenlerden biri, 17 Aralık 1925 yılında Paris'te imzalanan Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşması oldu.

Her iki ülkenin dışişleri bakanları — Çiçerin ve Tefvik Rüstü Aras'ın imzaladıkları bu andlaşmaya göre taraflardan biri üçüncü devletin saldırısına maruz kalırsa, diğer taraf birincisine karşı tarafsızlık mevkii tutacaktır, taraflar birbirine saldırmayacak, birbirlerine karşı yönelik andlaşma yapmayacak, düşmanca hareketlere katılmayacaktır.⁴¹

Bir yıl sonra, 1926'da sınır meselelerine ait; 11 Mart 1927'de ise Ticaret ve Seyrüsefaine dair andlaşmalar imzalandı. Bu sonuncu andlaşmanın önemli tarafı uluslararası alanda ekonomik tecritten Türkiye'yi kurtarmağa yardımcı olmasında idi. 1929-1933 yıllarında ekonomik bunalım Batı ülkelerini sarstığı sıralarda Türkiye ile Sovyetlerin politik, ekonomik ve kültür alanlarda ilişkileri güçleniyordu.

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un 1931'de Türkiye'yi ziyaretine cevap olarak, 1932'nin Nisan ayında Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tefvik Rüstü Aras'ın Moskova ziyaretlerinin sonucunda iki devlet arasındaki politik ve ekonomik ilişkiler tekrar ele alındı; bu temaslar arasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin sanayi ürünleri ve makine ithaline duyduğu ihtiyacı karşılamak amacı ile 8 milyon dolarlık kredi açılması konusunda mutabakata varıldı.⁴²

Atatürk, İsmet İnönü heyetinin Moskova ziyaretini değerlendirenken şöyle diyordu : "İki ülkenin tecrübe ve sınavlardan geçmiş dostluk ilişkilerini bundan sonra da sürdürmenin her iki tarafın menfaat ve katkısız isteklerine gerekli olması bu vesile ile bir daha belirtilmiştir."⁴³

⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, c. 18, s. 11.

⁴¹ Hrestomatiya po noveşey istorii, 1917-1939, c. I, Dokumenti i materialı. Moskova 1960, s. 837.

⁴² Bu kredinin verilmesi şartlarını öngören protokol 21 Ocak 1934'de Ankara'da imzalanmıştır. Sovyetlerin bu yardımı ile Türkiye dokuma sanayiinin başlıca üretim tesisleri bulunan Nazilli ve Kayseri tekstil fabrikaları kurulmuş oldu.

⁴³ "İzvestiya" gazetesi 27 Nisan 1932. R.N. İleri, Atatürk ve Komünizm. İstanbul, 1960, s. 330.

İsmet Paşanın Moskova görüşmesinin önemli diplomatik sonuçlarından biri de Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi için Sovyetler Birliği'nin onayını alması olmuştur.

1933-1936 yılları arasında Avrupa'da cereyan eden tehlikeli hadiseler zamanı Sovyet-Türk sıkı işbirliği alanında yine de birçok başarılar kazanılmıştır.

1933'ün Şubatında Cenevre Silâhsızlanma Konferansında Karadeniz Boğazlarının silâhtan arınması üstüne Lozan andlaşmasının bazı maddelerini değiştirmek için Türkiye'nin önerisi bu defa da Sovyet hükûmeti tarafından desteklendi. Atatürk, CHP dördüncü kurultayının açılışında bu konuya değinerek şöyle demiştir : "Son günlerde Boğazlar meselesini ortaya koyduğumuz zaman, Sovyetlerin, bizim tezimizdeki doğruluğu ve haklılığı bildirmiş olmaları, Türk ulusunda yeniden derin dostluk duyguları uyandırmıştır.

Türk-Sovyet dostluğu uluslararası barış için şimdiye kadar yalnız hayır ve fayda getirmiştir, bundan sonra da yalnız hayırlı ve faydalı olacaktır."⁴⁴

Bunun yanısıra aynı yılda Temmuzun başlarında Londra'da uluslararası bir görüşmede "Tecavüzün tarifi" konusunda yapılan diplomatik tartışmalarda ve buna ait andlaşmanın imzalanmasında Türkiye ile Sovyetler Birliği ortak çaba harcamışlardı.

Yine 1933 yılı Ekim ayının sonuna rashyan Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü dolayısıyla Mareşal Kliment Voroşilof başkanlığındaki Sovyet heyetinin Türkiye'yi ziyaretini Atatürk SSCB Devlet başkanı M. Kalinin'e gönderdiği telgrafta şöyle değerlendiriyordu :

"Bu büyük bayram günlerinde hissettiğimiz sevinç, yanbaşımızdaki ilk günler dostlarımızın varlığı ile birkat daha çoğaldı, Türkiye Cumhuriyeti'nin her yerinde dostluk gösterilerinin yapılmasına neden olan bu ziyaret, çözülmez Türk-Sovyet dostluğunun giderek daha fazla sağlamlaşacağına inancımızı artırdı."⁴⁵

1930'ların ortalarında, Almanya'da ve İtalya'da faşizmin hızla yayılması ile ilgili olarak Avrupa'da devletlerarası gruplaşma hareketi güçlendiği zaman Türkiye ile Sovyetler Birliği, Atatürk'ün açıkladığı gibi, "Hükûmetleriyle ve uluslarıyla, her fırsatta birbirlerine nasıl inandıklarını ve ne kadar güvendiklerini bütün dünyaya göstermişlerdi."⁴⁶

⁴⁴ Olaylarla Türk dış politikası (1919-1965), Ankara, 1969, s. 118.

⁴⁵ "İzvestiya" gazetesi, 3 Kasım 1933; R.N. İleri; Zikrolunan eseri, s. 330.

⁴⁶ R.N. İleri, Zikrolunan eseri, s. 332.

1935'in sonlarında Ankara'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'la Sovyet Büyükelçisi Karahan arasında 1925'te imzalanmış Dostluk ve Tarafsızlık Andlaşmasının süresini 1945'e kadar yani 10 yıl daha uzatmağı öngören bir protokol imzalandı.

Böylece, Rusya'da 1917 Ekim Devriminden ve Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Savaşının ilk günlerinden başlanan Türk-Sovyet dostluğu karşılıklı işbirliği, ve dayanışması 20-30'uncu yıllarda her iki ülkenin dış politikasında esas âmillerden olmuştur.

Ne yazık ki, 1930'ların sonlarına doğru, bilhassa Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümü ile sonuçlanan ağır hastalıklarla geçen son döneminden itibaren, bunun yanısıra 1939'da münasebetler ortamında cereyan eden objektif ve subjektif uyuşmazlıkların ortaya çıkması yüzünden Türk-Sovyet dostluk ilişkilerini 20 seneyi aşkın bir süre içinde devam ettirmek olanakları önemli ölçüde kısılmıştır.

1960'lardan itibaren son yirmi yılda iki ülkenin ilişkilerinde yeni bir devre başlamıştır. Tarafların devlet adamlarının karşılıklı ziyaretleri yeniden başlamış, sanayi ve ticaret alanlarında, Sovyetlerin Türkiye'ye malî kredi açmasını öngören andlaşmalar, protokoller imzalanmıştır. Bunlar arasında ayrıca önem taşıyan 25 Mart 1967 tarihli andlaşmaya göre, Sovyet yardımıyla Türkiye'de birkaç sanayi tesisi (İskenderun'da demir-çelik, Seydişehir'de alüminyum, Bandırma'da sülfirik asit fabrikaları, Aliğa'da petrol rafinerisi, Artvin'de lif-levha fabrikası, Arpaçay üzerinde ortak bir baraj, Seyidmotör-Seydişehir elektrik nakil hattı vb.) yapılmaya başlandı.

Türkiye'ye verilen Sovyet kredilerinin hiçbir politik şarta bağlı olmadığı ve ödenmesinin Türkiye'nin geleneksel ihraç mallarıyla, uzun süreli ve yüzde 2,5 faizle olması ayrıca belirtilmelidir.

Öteyandan, devletlerarası münasebetlerin zıddiyetli, katışık olduğu çağımızda Türkiye ile SSCB arasında Lenin ve Atatürk tarafından temeli atılan iyi komşuluk, verimli işbirliği ilişkilerinin dünyanın politik havasına, yumuşama sürecinin yayılmasına, ve gelişmesine iyi tesir yapmasının reel bir faktör olması memnunluk doğuruyor.

Bununla ilgili olarak Sovyetler Birliği Komünist Partisi 25'inci kongresinde L.I. Brejnev'in söylemiş olduğu şu fikri hatırlatmak yerinde olacaktır : "Türkiye ile işbirliğimiz, salt ekonomik alandan, yavaş yavaş politik sorunlarına doğru gelişmektedir."⁴⁷ 1981'in Şubatın-

⁴⁷ L.I. Brejnev, "Doklad na 25 syezde KPSS. Materiali 25 syezde KPSS, Moskova 1976, s. 15.

da L. Brejnev SBKP'nin 26'ncı kongresinde Sovyetler Birliği'nin yakın komşusu Türkiye ile samimi ilişkilerini bundan sonra da devam ettirmeğe hazır olduğunu bir daha vurgulamıştır.⁴⁸

Ayrıca şunu da belirtelim ki, iki ülke arasında çeşitli yönlerde ekonomik, ticarî, bilimsel, teknik ve kültürel ilişkilerin genişletilmesi ve derinleştirilmesi için halen bütün mevcut imkânlar kullanılmaktadır. Bu imkânların tam kullanılmasının her iki ülkeye vereceği önemi yine de Atatürk'ün sözleriyle vurgulamak isteriz: "İki memleketin çetin zamanlarda kurulmuş... türlü imtihanlardan, daha güçlü çıkmış bir dostluğunun daima yüksek değeri haiz olması, uluslararası barış için değerli ve önemli bir âmil olduğunda tereddüt edilmez."⁴⁹

Buna daha bir şey, ömrünün sonlarında Atatürk'ün Türk-Sovyet dostluğunu gelecekte de korumağı öngören siyasi vasiyeti gibi İsmet İnönü'ye emanet ettiğini kanıtlayan şu sözlerini de eklemek yerinde olacaktır, zannediyoruz: "Politikamız bir daha bu iki milleti karşı karşıya getirmemektir."⁵⁰

İki komşu ve yaşıt devletin — Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği'nin her türlü ard niyetlerden ve tek yanlı çıkar hesaplarından uzak, dostluk, iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasında ve gelişmesinde müstesna hizmetleri bulunan Atatürk'ün 100'üncü doğum yılının kutlandığı şu günlerde son çağ tarihimizin bu önemli gerçeklerini anmaktan memnurluk ve haklı bir kıvanç duymaktayız.

⁴⁸ L.I. Brejnev, "Doklad na 26 Syezde KPSS," Pravda, 24 Şubat 1981.

⁴⁹ R.N. İleri, Zikrolunan eseri... s. 331.

⁵⁰ Falih Rifki Atay, Çankaya. Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar bütün hayat hikayesi. İstanbul 1969. s. 578.